

Forrás: <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2023/05/illik-peter-az-igazi-mao-avagy-hogyan-keszul-a-torteneti-narrativa-14-01-06/>

Illik Péter

Az igazi Mao, avagy hogyan készül a történelmi narratíva?

Az igazi Mao című film azt az alapállítást fogalmazza meg, hogy Mao Ce-tungnak létezett egy testvére. Ebből vezeti le az általunk valóságnak elfogadott elemeket felhasználva azt a nem igaz következtetést, amely szerint Mao és Hruscsov személyesen ismerték volna egymást és egy nőért vívott harcuk (a Trója mondakör modern átírata) állt volna a hidegháború hátterében. Jelen írás bemutatja a film cselekményét és azokat a technikákat, amelyekkel a film elhithető állításait. Emellett sorra veszi azokat a lehetőségeket, hogy milyen célok mentén és milyen módszerekkel lehet tanítani az áldokumentumfilmet középiskolásoknak. Továbbá tesz egy kitérőt a posztmodern történetelmélet felé, próbálja a történelem hitelességének és igazságának kérdését is vizsgálni. Ez annál is aktuálisabb, mivel egyre több történelmi film jelenik meg idehaza, amelyek kapcsán a hitelesség kérdése mind jobban a figyelem középpontjába kerül.

Bevezetés

Jelen írás egy metarefektív cikk, amely témájához több, egymásba hajló rétegben közelít:

- (1) a film cselekménye;
- (2) a film rövid története;
- (3) középiskolai feldolgozásának lehetőségei, hasznai;
- (4) a történetelméleti keretek;
- (5) valamint a cikk és szerzője önmagára is reflektál.

Így le kell mindjárt az elején szögezni, hogy a rövid bevezető nem azért készült – bár egyes szerzők jónak, mások pedig kárhóztatandónak tartják előre közölni a cikk szerkezetét –, mert az író egyetért azzal, hogy érdemes előzetesen vázlatot adni a tanulmányhoz. Sokkal inkább azért, mert egy olyan fajsúlyos mondatot kíván közölni, amit csak akkor olvasson el az Olvasó, ha már látta a filmet. Tehát, időt kellett nyerni a bevezetővel, hogy ne ugorjon lejjebb a szemünk, csak akkor, ha láttuk a filmet, vagy nem érdekel az alábbi mondat következménye.

Az igazi Mao egy áldokumentum film. A készítőik szerint „Figyelem, az imént látott filmből természetesen egy szó sem igaz. Minden állítása a fantázia szüleménye. Állítólagos dokumentumai meghamisítottak. Ön egy kísérlet részese volt. Be akartuk bizonyítani, hogy a legnagyobb képtelenség is elhitethető. Minden csupán attól függ, hogyan csomagoljuk mondandónkat.” A film végén egy teszt található, arra kéri az nézőket, gondoljanak vissza arra, hogy mikor kezdtek el gyanakodni arra, hogy amit látnak, az nem is igaz. Ezen idézet, valamint a cím figyelembevételével együtt járnak bizonyos szakmódszertani megfontolások: (1) a filmet 12. évfolyamon érdemes megnézni, mert a diákok akkor vannak birtokában annak

Illik Péter: Az igazi Mao, avagy hogyan készül a történeti narratíva?

a tananyagtartalomnak, amellyel párbeszédet tudnak kezdeményezni a filmmel, a filmről. (2) A film 54 perc és szabadon elérhető a youtube-on. Mivel a hagyományos órakeret 45 perc, ezért egy tanórában nem lehet feldolgozni, részletet megnézni belőle pedig értelmetlen, mert – ezzel elárulva egy másik csattanót – a film lineárisan és progresszíven építi fel a – egyelőre vegyük úgy, hogy – hazugságok halmazát. (3) 20 éve tanítva a filmet, a tapasztalat azt mondatja, hogy érdemes az elején tisztázni a diákokkal, hogy akármit is látnak, a film végéig fékezzék a reakcióikat, ne kommunikáljanak a filmről. (4) Mivel a film számos témát felölel (JFK, Mao, Hruscsov) ezért az 1945 és 1989 közötti egyetemes hidegháborús téma után érdemes, főként összefoglaló órán megnézni. (6) Nem szerencsés előre közölni a film címét, hogy ne nézzenek utána, továbbá fontos tisztázni, látta-e bárki a filmet. (7) Tisztázni kell továbbá a dokumentum és az áldokumentum fogalmát, vagyis létezik-e történelem és áltörténelem?

A dokumentumfilm „behangzó” képei egy álképpel és egy igazival:

Forrás: <https://port.hu/adatlap/film/tv/az-igazi-mao-az-igazi-mao/movie-1139><https://port.hu/adatlap/film/tv/az-igazi-mao-az-igazi-mao/movie-1139> (port.hu)

A filmet számos internetes fórum értékelte annak 1994-es megjelenése óta, így érdemes egy rövid pillantást vetni a recepciótörténetére. „Az igazi Mao – kritikusai szerint – ’nagyon ügyes munka’, sokakat megtévesztett, még Szabó István is megvallotta a televíziós bemutató után, hogy elég későn kezdett el gyanakodni. Itthon és külföldön is elismerésekben részesült (Independent Producers’ Prize, 1995; A Magyar Filmhét Kritikusainak Díja, 1995); több fesztiválon is bemutatták (Varna International Film Festival, 1995; Los Angeles Film Festival, 1995 London Film Festival).”¹A port.hu-n néhány komment is jellemezte a filmet, ezekből néhány: „Nekünk a töri tanárunk hozta be órára... : D:D, Minden, szavazati joggal rendelkező állampolgártársamnak csak ajánlani tudom. Ha még nem láttad, akkor pótold be, de mihamarább. KÖTELEZŐ!!!, Őrület... 10/10”² Az IMDB 185 szavazat alapján 10/8.1-es pontszámot adott, amely meglehetősen magas.

Illik Péter: Az igazi Mao, avagy hogyan készül a történeti narratíva?

A film története röviden összefoglalható: „A film a Michigani Egyetem történészprofesszoráról (Jonathan W. Highstone) szól, aki évekig tartó hosszas és meglehetősen veszélyes kutatásai során megdöbbentő, és a történelmet újraíró felfedezésre jut a világtörténelem egyik legjelentősebb konfliktusával, a hidegháborúval kapcsolatban: az igazi Mao valójában – mármint a film szerint valójában – meghalt a hosszú menetelés idején, és helyét a kínai kommunista mozgalom vezetésében gonosz és bűnöző bátyja vette át. Ez a Mao Ce-tung, akárcsak az orosz Nyikita Szergejevics Hruscsov, valójában chicagói maffiózó volt, akik, miután kalandos úton hatalomra kerültek Kínában és a Szovjetunióban, kicsit nagyobb léptékben folytatták (lásd kubai válság, Kennedy-gyilkosság, koreai háború) azt a gyilkos harcot, amit az Államokban abbahagytak. Egymás iránti olthatatlan ellenszenvük oka pedig természetesen egy közösen imádott amerikai leányzó, Emmy Lou. Ómiatta kell hát a világnak az atomháború folyamatos fenyegetésében élnie.”³

Azonban, ha valóban csak ennyi lenne, akkor nem lenne érdemes foglalkozni vele. Nyilvánvalóan meg lehet nézni azt, hogy a film milyen „valóságemelekből” rak össze egy „valótlan” történetet. Ehhez érdemes lesz egy kitérőt tennünk a „történeti valóság” fogalmával kapcsolatban, illetve a „történelem” és „áltörténelem” címkéit illetően. Az is fontos, hogy a film tartalmát hogyan lehet összevetni a diákok által tanultakkal, azaz milyen didaktikai-módszertani eszközökkel lehet összefoglalásra használni. Azonban a legfontosabb kérdés mégis az, hogy a film milyen érveléstechnikai trükköket használva, hogyan építi fel a történeti (igen, nem áltörténeti narratívát), amely valóban nem „igaz” forrás Maóról, de releváns és valid forrás arról, hogy miként épül fel egy narratíva, amelyet elsőként történetinek dekódolunk.

Posztmodern kitérő

A posztmodern történetfilozófia megközelítése szerint a múlt létezik, megtörtént és objektív. Az arról készült bármilyen narratíva – elsődleges és másodlagos források, dokumentumfilmek, cikkek, tanulmányok stb. – azonban szükségszerűen szubjektív. Ezt a megállapítást a modern pszichológiai emberi memóriára és észlelésre vonatkozó, valamint a nyelvészet nyelvi kifejezésre vonatkozó kutatásai támogatják.⁴

A hazai mainstream (fősodor)⁵ történészeinek jelentős része nem is csak szakmai okokból nem fogadja ezt el, hanem mert a következmények meglehetősen riasztók.

(1) Ha minden narratíva megképezhető és szubjektív, akkor lehet bármit állítani a múltról? Nyilvánvalóan nem, hiszen a történelem mint narratíva mai napig kiemelt államhatalmi, emlékezetpolitikai és társadalmi kérdés, azaz szakmai, morális, érzelmi és jogi korlátai vannak annak, hogy milyen narratívát lehet nyilvánosan megformálni.

(2) Akkor bárki bármilyen „baromságot” mondhat a múltról? Tulajdonképpen, amíg nem lépi át a jogi korlátokat, addig igen. Ez viszont azt jelenti, hogy különböző minőségű narratívák vannak jelen párhuzamosan a nyilvánosságban, amelyek között folyamatos verseny van és – ha a narratívák szubjektívek, akkor – nincsen igaz vagy hamis, valamint ki és hogyan tudna választani közülük? Az objektivitásra vágyó vagy benne hívő történészek onnan közelítenek, hogy azt hiszik, volt egy „boldog aranykor”, amelyben a történész, a szaktekintély megmondta az „igazat”, és ezt a társadalom széles rétegei elhitték és elfogadták. Ez pedig elveszett. Azonban érdekesebb onnan közelíteni, hogy ez az „idilli” állapot sosem volt. A 20. század végéig egyszerűen csak egy szűkebb körű értelmiség formált véleményt, míg a tömegmédiá hiányában a társadalom szélesebb rétegeinek véleményei nem jelentek meg nyilvánosan. De

Illik Péter: Az igazi Mao, avagy hogyan készül a történelmi narratíva?

ettől függetlenül megvolt a maguk történelmi narratívája, amely nem feltétlenül egyezett a mainstream történészekével. Erre csak egy példa a számtalan közül: a magyar népesség jelentős része számára Hunyadi Mátyás volt az igazságos király, akiről számtalan történet maradt fenn. Nem véletlenül jegyezte meg már a 19. század végén a téma elismert szaktörténésze és kutatója, Fraknoi Vilmos, hogy Mátyás folyamatosan megszegte a saját törvényeit is (történelmi narratíva), de a magyar nemzet ennek ellenére az igazságos uralkodónak látta (párhuzamos, „szakszerűtlen” narratíva?).⁶ Most a különböző narratívák felszínre kerülnek és médiafelületet kapnak. Azaz nem megszületett a narratív pluralizmus, hanem most már világosan látszik is.

(3) Honnan lehet tudni, hogy melyik narratíva igazabb? Mivel a történelmi narratíva a múltról szól, vizsgálható, hogy egy adott narratíva milyen forrásokat, milyen módszertannal használ, s abból milyen következtetésekre jut, illetve milyen stílusban prezentálja azt, vagyis vannak olyan kritériumok, amelyek alapján kialakul bennünk az, hogy azt a narratívát „igaznak” vagy „objektívnek” véljük, bár az nyilván nem „igaz” és „objektív”, legfeljebb meggyőző. Másfelől nagyon fontos az érzelmek szerepe, hiszen valójában egyes narratívák tetszenek, mások pedig nem. Az emberi döntéshozás rendkívül bonyolult mechanizmus, de ma már bizonyos, hogy nem egyértelműen racionális.⁷

Tulajdonképpen az lesz igazabb számunkra, amely valamilyen preferált kritériumunknak (például objektivitás, ha van bennünk erre való vágy) megfelel. Erre egy érdekes, látszólag távoli, de a továbbiakban fontos példa:⁸ ha tehát a történelem egy konstrukció, akkor fontos, hogy az olvasó is történelemnek, azaz történelmi műnek – és mondjuk ne történelmi regénynek – dekódolja. Claire Norton oszmanista történész Kjátib Cselebi (1600 k.–1658) Fezlike c. munkáját használta fel arra, hogy bemutassa, miként készül a történelem. Ugyanis, amíg a gazavátnámékat („a hódítások könyvei”, oszmán elsődleges forrástípus) a történészek mai napig leginkább szépirodalmi szövegeknek tartják, addig az azokat tartalmilag lemásoló Fezlikét történelmi munkának kezelik. Holott ez utóbbi különösebben új tartalmi elemeket nem hoz a gazavátnámékhoz képest. A magyarázat az, hogy ez a szöveg megfelel a professzionális történelmet várók elváráshorizontjának, azaz kiszolgálja a fejükben élő képet arról, hogy milyen egy hiteles történelmi munka: forrást idéz, forrásokat tartalmaz, más történetírókra hivatkozik, „tényeket” tartalmaz, szerkezete és stílusa is megfelel a történetíró szövegeknek.⁹ Számos kétely merül fel itt is posztmodern szemszögből, talán az egyik legizgalmasabb az, hogy mi is az a tény. A problémát nagyon leegyszerűsítve a múlt milliárdnyi eseménye és jelensége közül szelekciós eljárással választódnak ki a történelmi tények. Ez az eljárás a kanonizáció. Vagyis a történelmi tény konstruált, hiszen emberek döntenek el, hogy a múlt mely tényei válnak „fontossá” és ekképpen a történelem részeivé. *„Hogy mi történt vagy mi történik valójában, azt fikció és tény eddig biztosnak vélt (bár mindig lazán kezelt) határainak az átlépését tudatossá téve lehet csupán eldönteni. Eljött az idő, hogy a ténybeliséggel hitelesíteni szokott tudományosan igaz fogalmát felcseréljük végre a valószerű kategóriájával. Hiszen megfontolásra érdemes érvek szólnak amellet, hogy a tény konstruált és nem pedig eleve adott entitás. Továbbá amiatt is, mert a forrás által képviselt múltbeli valóság és a róla szóló történetírói beszámoló közt végeredményben a tudományos fantázia közvetít. "Az 'objektivitás' körüli vita, jegyzi meg Koselleck, olyankor lángol fel igazán, amikor egy adott 'tény' bekerül a történelmi ítéletalkotás kontextusába." A forrásanyag, valamint a történelem 'bármilyen elmélete' közti feszültség végül oda vezet, hogy belátjuk: "Egy történet sohasem azonos a róla tanúskodó forrással." Következésképpen: "Ami egy történetet*

Illik Péter: Az igazi Mao, avagy hogyan készül a történeti narratíva?

történétté tesz, az nem vezethető le maradéktalanul a forrásokból: a lehetséges történetek elméletére van szükség ahhoz, hogy a forrásokat egyáltalán szóra bírjuk.”¹⁰

A szerző saját tapasztalata az, hogy az objektivitást hirdető történészek és történelmet „fogyasztók” (olvasók, nézők, érdeklődők stb.) számára nem is a posztmodern elmélet maga, hanem annak következményei riasztóak, hiszen felmerül a jogos kérdés, hogy egy narratív versenyben, ahol a múlttól elképesztően szakmaiatlan állítások fogalmazódhatnak meg, mégis mi a megoldás? A fent vázolt helyzetben két lehetőség látszik kirajzolódni.

(1) A korábbi helyzet és alapállás fenntartása: vannak objektív történészek és narratívák, mindenki más legjobb esetben a „hózzá nem értő”, legrosszabb esetben a „történelemhamisító, relativizáló” címkét kapja. Ebben az esetben azonban egy nem megnyerhető, „ki az objektívebb”-verseny bontakozik ki, hiszen számos olyan történelmi esemény-, személy-, helyzetértékelés és értelmezés van, amelyben a források alapján megnyilvánuló történészek homlokegyenest eltérő véleményeket fogalmaznak meg, és ők is narratív versenyben vannak, amelyikük több fórumon van jelen, annak lesz „igaza”. Ez a helyzet viszont paradox módon önmagában rombolja le az „objektív” történetírás már évszázadok óta bomló mítoszát. Persze ebben a megoldásban is vannak kreatív újító lehetőségek: például történelmi kérdéseket tettek fel egy chat-robotnak, és a történész szakértő ellenőrizte ezek helyességét. A felvetés kissé abszurd, hiszen a kérdések jelentős része értékelési, értelmezési problémára vonatkozott, amelyekre a posztmodern szemszögéből nem létezik helyes válasz. A cikk beállításában igen, amelyet az „objektív” szakértő ismer, tehát a történettudomány objektív.¹¹ A számos közül egy kérdés volt például, hogy létezett-e Dugovics Titusz? A szakértő válasza szerint nem. A mai szakirodalom alapján valóban úgy vélik, hogy nem, ellenben a források alapján bizonyos, hogy valaki lezuhanhatott Nándorfehérvár ostromakor a bástyáról, valamint több hasonló történet maradt fenn, vagyis a magyar végváriaknál ez egy létező magatartásminta volt. Ezen is továbbmenve: 1456-ban valóban nem létezett Dugovics, azonban egy 19. századi bravúrnak köszönhetően megszületett és azóta létezik, jelen van a történelmi tudatunkban.¹²

(2) A történeti narratívák szubjektivitását elfogadva egy minőségélmény kialakítása: ha nem objektív és igaz történelmi narratívák küzdenek, akkor is elfogadható, hogy vannak valószerűbb¹³ és szakszerűbb narratívák, amelyek forrásokra és a korábbi szakirodalomra épülnek, ezáltal megalapozottabbak, mint az ezeket nélkülöző vélemények.

Van még egy eleme a történeti narratíváknak, amely jelentős különbséget okoz közöttük, és ez a „SZÁNDÉK és CÉL”. Az objektivitás fenntartásában egyszerre húzódik meg a történészek bátorsága – hiszen küzdenek azért (az általuk képviselt narratíva igaza), amiben hisznek – és a gyávasága, mivel számos történész tölt be politika vagy tudománypolitikai pozíciót, amelyben az objektivitás fenntartása segíti egy esetleges hatalmi váltásban is a pozíció megtartását, amennyiben az új politikai hatalom is fenntartja az objektív történelmi narratívára való igényét vagy annak illúzióját. Ugyanakkor nem feltétlen tudománypolitikai cél az objektivitás, 2010 óta a magyar állam különböző színtereken, így például a történelemtanításban, a hazaszeretetet fogalmazza meg célként.¹⁴ Az objektivitásban hívő mainstream szerint viszont minden cél önmagában torzító, hiszen az objektivitás rovására megy. Posztmodern szemszögéből viszont, mivel az objektivitás nem lehetséges, ezért az objektivitás is legfeljebb cél – és ebből a szempontból egyenrangú bármi egyéb céllal – legalább pusztán önlegitimáló aktus, amellyel a történészek önnön narratívájukat próbálják igazolni. A történeti narratívának számos célja és szándéka lehet, ezek lehetnek kimondottak

Illik Péter: Az igazi Mao, avagy hogyan készül a történelmi narratíva?

vagy kimondatlanok, transzparenssek, a narratíva kialakítója részéről tudatosak vagy látensek. Azok, akik objektívnek állítják a narratívájukat, lehet, hogy tudják, nem az, de az is lehet, hogy nem kívánják elfogadni az emberi elme reflektálatlanul, de – az érzékelési, észlelési és emlékezési szakaszban is – létező torzító mechanizmusait.

Így jutunk el *Az igazi Mao* c. film és a saját lehetséges szándékainkhoz. A film készítői egy önleplező aktussal elárulják a film végén, hogy saját hitük és meggyőződésük szerint az általuk létrehozott narratíva nem igaz, ők maguk sem hiszik annak, és nem is volt céljuk egy igazi narratívát létrehozni. Ezáltal persze feltehetően mégis kifejezik azt a meggyőződésüket, hogy szerintük nem léteznek összeesküvés elméletek (hiszen ők egy ilyet alkottak) és hisznek abban, hogy ha az ő narratívájuk nem igaz, attól még létezhet ilyen.

A filmet órán feldolgozó tanárnak innentől kezdve több célja és szándéka is lehet a film feldolgozásával. Az enyémekek ezek:

(1) elfogadva a film szándékát és célját, a diákok megnézik, a végén szembesülnek, és ezáltal tesztelni tudtuk a személyiségüket, történelmi tudásukat.

(2) A film jól használható összefoglalásra, hiszen lehet benne azokat a részelemeket azonosítani, amelyeket a diákok tanulnak tanórán. Így bizonyítható, hogy lehet helytállóan elfogadott részelemekből nem helytálló vagy alátámasztott összképet összerakni.

(3) Végezetül pedig fontos, hogy a film nem tekinthető jelen ismereteink szerint hitelesnek Mao életére, de arra igen, hogyan készül egy történelmi narratíva. Ugyanis a film, tekintet nélkül a tartalmának megalapozottságára, a történelmi narratívák a lábjegyzetelésen kívül összes eszközét beveti, sőt ezeket fokozva jut el az abszurdig. Vagyis kiválóan alkalmas érveléstechnika és forráskritika tanítására.

A film felépítése és érvelése

Módszertanilag fontos, hogy több lehetőség is adódik. Az első egy hagyományos egyéni munkaszervezésben történő feldolgozás, amelyben a diákok kérdések, szempontok mentén nézik a filmet és írásban válaszolnak a kiadott tesztlapon. Ennek azonban jelentős hátránya a film esetében, hogy nem nagyon lehet értelmező jellegű kérdéseket feltenni, ha nem akarjuk leleplezni a csattanót. Így célszerűbb más megoldást választani, például a film megnézése után egyéni, pár- vagy csoportmunkában szervezett CLIL¹⁵ jellegű megoldásokat.

Először érdemes végignézni sorrendben a film jeleneteit, érvelési vonalát és érveléstechnikai megoldásait. Ezeket tisztázva lehet átgondolni, milyen feladatokkal lehetne ezeket feldolgozni, tudatosítani, alkalmazni. A jelen írásban felvetett értelmezési és gyakorlat-ötletek azonban még részben sem merítik ki a lehetőségek szinte végtelen tárházát.

A film címe angolul van megadva: *Mao, the Real Man. Used Original Archives*. A filmet magyarok forgatták, a narrátor, Jonathan W. Highstone szintén egy magyar színész. A cím mégis angol, a narrátor angolul beszél, ezt szinkronizálták újra magyar nyelvre. A nyitó jelenetben a professzor öltönyben, szemüvegben egy könyvtárszobában beszél. Klasszikus tekintélyérvek láthatók: a prof. úgy néz ki, ahogy sémáink és berögződéseink szerint kell, és természetesen a tudomány nyelvét, az angolt használja. Elmeséli, hogy kedves kínai akadémikus (ez mindig varázsszó a tudományban) professzor barátja mondta neki Kínában egy Mao Ce-tung emlékére berendezett múzeumban, hogy Maónak volt egy testvére, ami

Illik Péter: Az igazi Mao, avagy hogyan készül a történeti narratíva?

Kínában köztudott, bár nem szoktak beszélni róla. Ezzel a film alaphazugságát tudjuk meg. Mennyire hihető ez? Ha egy középiskolás szemszögéből nézzük, akkor teljesen, hiszen történelemtankönyveink rengeteg tényről emlétenek, de a történelem híres szereplőinek családjáról nem szólnak. Például arról, hogy Mátyásnak volt egy fia Corvin János, akinek fia Kristóf volt, Székely Dózsa György testvére Dózsa Gergely volt, vagy hogy a sokat emlegetett Lutz Gizella (pl. „Tudja a Lutz Gizi!”) Szálasi Ferenc felesége volt. Még számos ilyen sorolhatnánk.

Az alaphazugság elhitése után a film folyamatosan építi fel a különböző eseményeket, míg eljut a teljesen abszurd végkifejletig. A kínai professzort megölik, amiért elmondta ezt a titkot, és Highstone ezért kezdett nyomozni és kért segítséget régi osztálytársától, Jeremytől, a CIA munkatársától. A nyomozás során Highstone levéltári adatokat talál arra, hogy Chicagóba érkezett egy Kuo (a Darázs) nevű ember, aki Mao testvére volt. A narráció alatt valós felvételek láthatók egy levéltárról, azaz hihető, hogy létezett ilyen adat. Chicagóban egy bandaháború zajlott két maffiózó, Kuo és Nikita között, aminek az lett a vége, hogy Kuo eltűnt. Itt a film már bevezeti a Nikita nevet, aminek később komoly jelentősége lesz.

Eközben Kínában 1911-ben kitört a Szun Jat-szen vezette forradalom és hatalomra került a Kuomintang. 1921-ben megalakult a Kínai Kommunista Párt. 1925-ben, Szun Jat-szen halála után Csang Kaj-sek került hatalomra és ezzel kirobban a harc közte és a Mao vezette kommunisták között. A hosszú háború egyik epizódja az 1934. évi hosszú menetelés. A kínai történet eddig igaz. Érdekes megemlíteni egy módszertani problémát: a filmben a narráció alatt fekete-fehér, egykorú felvételek szerepelnek, amelyek vélhetőleg „igazak”. Pontosabban egykorúak. De egy kép nem tudja önmaga hitelességét validálni, azaz a hozzá tartozó leírás mondja meg, hogy mi szerepel rajta. Vagyis, amikor a filmben egy egykorú arckép szerepel, és a narrátor azt mondja, hogy Maót ábrázolja, akkor a kép hiteles, de nem tudhatjuk, hogy valóban Mao szerepel-e rajta. A filmben egykorú felvételek mellett interjúk is szerepelnek, ezeket mind utólag forgatták le, vagyis nem hiteles források. A következő fordulat, az érvelés is meggyőző: két képet mutatnak (állítólag Maóról), a háború előtti Mao egy vékony arcú aszkéta, míg a háború utáni kép egy hasonló, de jól táplált, kipihent embert ábrázol.

A film a 20. percben még „lehetek”-ben fogalmaz, és következtetése is óvatos: 1934-ben eltűnt egy férfi Chicagóból, aki feltehetőleg Mao testvére, és ugyanebben az évben a hosszú menetelés során Mao külsőben és vezetői stílusában is megváltozott. Egy gengszterfőnök fiának nyilatkozata szerint, amikor 1934-ben eltűnt a Darázs (Kuo) Chicagóból, de a kínai maffia nem indított bosszúhadjáratot. Majd 1938-ban újra megjelent Chicagóban és pénzt akart (a film állítása szerint a Kínában zajló háború finanszírozására). A hosszú menetelés alatt Mao megbetegszik, vélhetőleg meghal. A betegséget megállapító orvos naplója fennmaradt (itt mutatnak naplójegyzeteket, amik azok lehetnek, csak éppen nem ez a témájuk), természetesen az orvost árulás miatt kivégezték. 1939-re Mao csapatai fölénybe kerültek a Kuomintanggal szemben, fegyverei amerikai gyártmányúak, környezetében amerikai származású gengszterek tűnnek fel, és természetesen ezeket is képekkel igazolja a narrátor. Jeremy elmondja, hogy a CIA felfigyelt a jelenségre és a Cosa Nostra (olasz eredetű maffiaszervezet) segítségét kérték a helyzet megoldásában, cserébe Kubát adták. A Cosa Nostra kiirtotta a Darázst (Kuo) támogató négy chicagói maffiacsaládot. JFK-t pedig azért kellett megölni, mert Fidel Castróék hatalomra kerültek Kubában, az Egyesült Államok befolyása megszűnt, a Cosa Nostra elvesztette kaszinó jövedelmeit. JFK kezdetben Castro ellenes volt, azonban a Disznó-öbölbeli kudarcral Castro hatalma megszilárdult. JFK-t 1963. november 22-én Lee Harvey Oswald lőtte le, akit később Jack Ruby lőtt le, aki (mily meglepő)

Illik Péter: Az igazi Mao, avagy hogyan készül a történeti narratíva?

a film állítása szerint a Cadovani család egyik embere volt, aki túlélte a Cosa Nostra által végrehajtott leszámolást. A mézárást egy pince boroshordójában vészelte át, így nem csoda, hogy élete hátralévő részében antialkoholista volt.

A film 30. percében járunk. Itt is valós eseményelemek szövődnek össze: a 30-as évek végére a Kuomintang vesztesre áll a kínai polgárháborúban, Chicagóban gyakoriak voltak a maffia leszámolások, a Cosa Nostra létezett, Kuba valóban amerikai gyarmat volt, és az amerikai felső tízezer szórakozó helye, a kubai olajfinomítók és cukorültetvények szintén amerikai kézben voltak. Fidel Casto valóban baloldali fordulatot hajtott véget és szinte azonnal szovjet szövetségben elkezdte felszámolni az amerikai érdekeltségeket. A Disznó-öbölbeli puccskíséret után pedig hatalma elkezdett megszilárdulni. JFK-t jelen ismereteink szerint 1963. november 22-én Lee Harvey Oswald lőtte le, akit később Jack Ruby lőtt agyon. A diákok ezeket a történeti narratívaelemeket tanulták, azonban a film klasszikus összeesküvés-elméleti elemekkel és toposzokkal (például a Cadovani család vezetője a Púpos) kiegészítve egy teljesen valótlan (a múltnak nem megfelelő) narratívát állít össze belőlük. A film állítása szerint a koreai polgárháború is azért tört ki, mert a Darázs bosszút akart állni az USA-n a maffiakapcsolatainak felszámolása miatt. Itt is valós történeti elemek szerepelnek: *„A koreai háború [...] (1950. június 25. – 1953. július 27.) Dél- és Észak-Korea közötti háború volt, amelyben az Amerikai Egyesült Államok által vezetett ENSZ erők a déliek, míg Kína a Szovjetunió támogatásával az északiak oldalán harcolva vett részt. A háború kiváltó okai Korea második világháborút követő megosztottsága és az ekkorra elmélyülő hidegháború voltak, amelynek ez volt az első fegyveres konfliktusa.”*¹⁶

Ugyanebben az évben halt meg Sztálin és a szovjet-kínai viszony hirtelen megromlott. Sztálin utódja Nyikita Szergejevics Hruscsov lett. Ezek szintén valós narratív elemek. A film magyarázata azonban hamis: „természetesen” ez a Nyikita, az a Nyikita, a chicagói orosz maffia vezetője, aki Jeremy szerint orosz ügynök volt, illetve egy, korábbi háziszolgálatával készült interjú szerint kiválóan beszélt angolul. A kép ezzel összeállt. Ezután a film már egyre valótlanabb állításokat tesz, meg sem kísérelve a racionális érvelést. A narrátor elmeséli, hogy megijedt attól, amire jutott, ezért elutazott a colorádói Stonetownba, ahol megismert egy helybéli asszonyt, akinek (mit ad Isten!) az édesanyja egy chicagói maffiózó, a Darázs szeretője volt, akit elszerezett egy Nikita nevű orosz. Mi a matematikai esélye egy USA méretű országban egy ilyen találkozásnak? Ezzel mindenestre megvan szinte az összes középiskolában tanult hidegháborús és egyéb konfliktus (Kuba, Korea stb.) magyarázata: „szép Heléna”. De persze itt sincsen vége, egy tibeti kolostorban találtak egy 100 éves szent embert, akinek egészen különleges aurája volt, és akihez rendszeresen jártak kínai pártemberek. Ez az ember lehet az igazi Mao, aki 1934-ben mégsem halt meg. A film ezt az érvelést már az abszurdig viszi, önnön felépített érveléséből csinál karikatúrát, amikor „hiteles” fotókkal bizonyítja, hogy egy maori fűszeres is azt állította magáról, hogy ő az igazi Mao. De Mao feltűnt lowában is Elvis Presleyvel az oldalán.

A film végén fedi fel a narrátor, hogy *„Figyelem, az imént látott filmből természetesen egy szó sem igaz. Minden állítása a fantázia szüleménye. Állítólagos dokumentumai meghamisítottak. Ön egy kísérlet részese volt. Be akartuk bizonyítani, hogy a legnagyobb képtelenség is elhitethető. Minden csupán attól függ, hogyan csomagoljuk mondandónkat.”* Ezután a narrátor arra kér minket, teszteljük magunkat, ha a film első harmadában, azaz kb. a 18. percig rájöttünk, hogy nem valós a történet, akkor „immunisak” vagyunk a manipulációra, ha a második harmadában (19-36. percig), akkor enyhén veszélyeztetettek vagyunk, azután viszont *„minden korban és minden rendszerben ideális alanyai vagyunk a politikai*

Illik Péter: Az igazi Mao, avagy hogyan készül a történeti narratíva?

manipulációknak.” Érdeemes visszautalni arra, hogy a film a 20. percben még „lehetek”-ben fogalmaz, és következtetése is óvatos: 1934-ben eltűnt egy férfi Chicagóból, aki feltehetőleg Mao testvére, és ugyanebben az évben a hosszú menetelés során Mao külsőben és vezetői stílusában is megváltozott. Ezután rakja össze a narrátor a globális képet nagyjából a 36. percig, ekkor szerepel az „interjú” Hruscsov háziszolgájával.

Variációk és ötletek¹⁷

A CLIL-kézikönyvek a lehetséges feldolgozási ötleteket, fejlesztő feladatokat a fejlesztendő terület szerint csoportosítják, például: megértés, beszédkészség, írás stb. Ezen feladatok közül adaptáltam kettőt az eredeti feladat bemutatásával és annak történelem tantárgyra való adaptálásával. Mivel a történelemérettségi hangsúlyos része az írásbeli, azon belül pedig nagy szerepet kap az esszéírás, ezért e területet fejlesztő feladatokra koncentráltam.

Az „aliens” egy olyan feladat, amelyben a tanár egy alien rajzfigurát mutat fel a diákoknak, és azt kéri tőlük, egy adott témáról kis cédulákra írjanak 1-1 fontos információt, amelyet meg kívánnak osztani valakivel, aki arról semmit nem tud. Vagyis tisztán és világosan kell fogalmazniuk. 4 fős csoportokban kell dolgozniuk és nem pusztán 20 információt kell írniuk, hanem azokat 5 kategóriába kell csoportosítaniuk. Ezután kiválasztva egy kategóriát, az abban lévő információk alapján meg kell írniuk egy tervezett esszé egy bekezdését. Az ellenőrzés a bekezdések felolvasásával történik meg, a feladat időkerete 40 perc.¹⁸ A feladattípus erénye, hogy szempontok mentén kell információt gyűjteni, rendszerezni, majd csak egy esszérészt kell megírni, azaz kis lépéssel indítja el a későbbi teljes esszé megírását. A feladatot például így lehet a történelem tantárgyhoz és a filmhez igazítani: a diákok kapnak egy képet Klióról a történetírás görög istennőjéről és neki kell megírniuk, hogy a filmben milyen valós elemek szerepelnek szerintük. Így 20 elemet kell 4, általuk kitalált kategóriákra osztaniuk. Például: valóban létezett személyek, konfliktusok, évszámok, egyéb események. Így fognak kapni egy táblázatot, amely hasonlóképpen fog kinézni, például:

Személy	Konfliktus	Évszám	Esemény
Mao Ce-Tung	Kínai polgárháború	1911	Battista hatalomra kerülése
Csang Kaj-shek	Japán-kínai háború	1934	Disznó-öbölbeli puccskísérlet
Hruscsov	Kubai rakétaválság(<i>a film ezt nem magyarázza, de érdemes idevenni</i>)	1953	Oswald lelőtte JFK-t

Illik Péter: Az igazi Mao, avagy hogyan készül a történeti narratíva?

Sztálin	Koreai háború	1963	Ruby lelőtte Oswaldot
Fidel Castro	Amerikai „gengszterháborúk”	1964	Sztálin halála

A feladat ezután egy esszébekezdés megírása egy esemény vagy konfliktusról az érettségi rövid esszéje követelménytáblázatnak megfelelően. Ez a következő:

Szempont		Elérhető pontszám
Feladatmegértés		2
Tájékozódás térben és időben	T	2
Kommunikáció, a szaknyelv alkalmazása	K1	2
	K2	2
Forráshasználat	F	3
Eseményeket alakító tényezők feltárása	E1	3
	E2	3
Összesen		17

A második ötlet az ún. „real-life writing”, azaz életszerű írás. A diákoknak egy hétköznapi műfajban (pl. blog, levél, használati utasítás stb.) kell írniuk 20-25 perc alatt egy rövid szöveget az adott témáról.¹⁹ Itt a feladat úgy módosulna, hogy a diákoknak (egyedül) kell írniuk egy rövid szenzációhajhász kis cikket egy általuk a netről kiválasztott képpel az Igazi Mao c. film szerintük leghihetlenebb állításáról, úgy, hogy azt, mint új tudományos szenzációt kell bemutatniuk, alkalmazva a film valamelyik érveléstechnikai trükkjét (például tekintélyérv). Ugyanez alkalmazható például úgy is, hogy a filmről kell írniuk egy rövid ismertetőt, nem mondhatják el, hogy a film tartalma nem valós. De amennyiben van lehetőség előkészített projektmunkára, akkor az is egy lehetőség, hogy a diákok például 4 fős csoportokban egy rövid forgatókönyvet írnak (vagy akár egy narrátorral el is készítenek) az Igazi Mao c. filmhez hasonló, hidegháborús történetű áldokumentumfilmhez. Természetesen egy ilyen projektnél a kereteket pontosan le kell határolni, ami nagyobb előkészítő és ellenőrző munkát igényel.

Összegzés: a megalapozottság vélelmei

Ha elvonatkoztatunk a film „igazságától” vagy „hamisságától”, akkor mindenképpen adódik az a következtetés, hogy a diákok narratívákat tanulnak a középiskolában. Vannak az általuk tanultakon kívül egyéb narratívák is ugyanazokról a témákról, amelyek kevésbé vagy inkább megalapozottabbak, és elkerülhetetlen, hogy ezekkel a diákok akár már a tanulmányaik alatt, akár később találkozzanak. Elég csak olyan korszakokra gondolni, mint a Horthy-korszak, amelynek számos eseménye vagy szereplője mai napig vitatott, akárcsak a korszak értékelésének egésze. A diákok szembesülhetnek azzal, hogy az általuk ismert tényeket is különböző történészek eltérőféleképpen magyarázzák, értékelik és a tankönyvtől eltérő

Illik Péter: Az igazi Mao, avagy hogyan készül a történeti narratíva?

narratívát hoznak létre belőlük. Ezzel a helyzettel szemben valamilyen attitűddel kell rendelkezniük, amelyet két keretbe lehet illeszteni: az élethosszig tartó tanulás és a kritikus gondolkodás.²⁰ Hiszen a diákok folyamatosan találkoznak életük során történelmi narratívával, érdemes például az orosz-ukrán konfliktusra gondolni, amelynek már most legalább két eltérő értelmezése van, és vélhetőleg ez a jövőben is így lesz, vagyis egy ma 18 éves végzős diák ezt felnőttként meg fogja tapasztalni, amikor ez az esemény „múlttá” és „történelemmé” válik.

Jó esetben kialakul a diákokban annak a képessége az érettségire, hogy tudnak nézőpontokat, narratívákat azonosítani és ezek ok- és eseménymagyarázatait értelmezni. A narratív pluralizmus és a hagyományos történelmi tekintélyérvek bomlásával egyre több, kevésbé megalapozott információ, narratíva megjelenése várható, amelyek kritikus szemléletére és felismerésére fel kell készülnie tulajdonképpen mindenkinek.

GLOSSZÁRIUM

Argumentáció: érvelés.

CLIL: Content and Language Integrated Learning, angolszász módszertani irányzat, amely a nyelvet és annak konkrét tartalmi referenciáját egyben fejleszti.

Elváráshorizont: recepcióesztétikai fogalom, amely szerint például irodalmi műfajokkal szemben van egy kialakult várakozás, hogy azoknak milyen követelményeknek kell megfelelniük, hogy annak tekintsük őket, amik. Például, ha valaki azt mondja, olvasott egy jó szaktanulmányt a Hunyadiakról, azonnali elvárásunk, hogy vannak benne lábjegyzetek.

Kanonizáció: eredeti jelentése zsinórmérték, azon folyamat, amelynek során a múlt egyes eseményei jelentőssé válnak, míg mások nem, a történetírásban egyes szerzők és nézeteik elfogadottá válnak, mások pedig nem.

Legitimáció: a cikk kontextusában annak megindokolása, hogy mi is a történelem.

Mainstream: fősodor. A posztmodern értelmezésében az a történetírás, amely még mindig objektívnek, és minél több forrás bevonásával „megoldhatónak” tartja a történelmet, önmagát történettudománynak kanonizálva.

Metareflexió: a reflexióra történő reflexió. Például: Az igazi Mao készítői filmjünkben reflektálnak a múltra, és erre a reflexióra is reflektálnak, amikor azt „leleplezik” áldokumentumfilmként.

Narratíva: elbeszélés, a történelemre alkalmazva a kifejezést, a múlttól.

Narratív pluralizmus: számos narratíva egymás melletti párhuzamos létezése.

Objektivistá: objektivitásra törekvő, elsősorban a stilisztika eszközeivel élve (tárgyilagos, érzelmi kifejezésektől mentes) az objektivitás látszatát sugalló.

Posztmodern történetfilozófia: az 1960-as években újtára indult elmélet, amely a múltat objektívnek tartva a róla képzett elbeszélést, azaz a történelmet szubjektívnek tartja.

Recepciótörténet: befogadástörténet.

Illik Péter: Az igazi Mao, avagy hogyan készül a történeti narratíva?

Történelem posztmodern értelmezésben: egy szubjektív narratíva az objektív múltról.

IRODALOM

- A koreai háború (szócikk):
https://hu.wikipedia.org/wiki/Koreai_h%C3%A1bor%C3%BA (Letöltés: 2023. jan. 29.)
- Az igazi Mao (szócikk):
https://hu.wikipedia.org/wiki/Az_igazi_Mao (Letöltés: 2023. jan. 29.)
- Az igazi Mao:
<https://port.hu/adatlap/film/tv/az-igazi-mao-az-igazi-mao/movie-1139> (Letöltés: 2023. jan. 29.)
- DALE, Liz – TANNER, Rosie (2012): *CLIL Activities*. Cambridge University Press.
- GYÁNI Gábor (2004): Történelem és regény: a történelmi regény. *Tiszatáj*, 58. évf. 4. sz. 78-92.
- ILLIK Péter (2020): A történelem mint termék (Történetfilozófia helyett). *Közös dolgaink*, máj. 9.
<http://kozos-dolgaink.hu/tortenelem-mint-termek> (Letöltés: 2023. márc. 24.)
- ILLIK Péter (2022): V mint vérbosszú, avagy filmelemzés CLIL-ben a középiskolai történelemórán. *Történelemtanítás, (LVII.) Új folyam XIII. évf.* 3-4. sz.
<https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2023/01/illik-peter-v-mint-verboszu-avagy-filmelemzes-clil-ben-a-kozepiskolai-tortenelemoran-13-03-07/> (Letöltés: 2023. jan. 29.)
- ILLIK Péter (2022a): II. Lajos és a disznó inkubátor, avagy mit hisz el a történész? *Magyarságkutató Intézet*, jún. 30.
<https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/evfortulok-hu/ii-lajos-es-a-diszno-inkubator-avagy-mit-hisz-el-a-tortenesz?highlight=WyJkdWdvdmljcyJd> (Letöltés: 2023. jan. 29.)
- ILLIK Péter (2022b): A hősök halhatatlanok. *Magyarságkutató Intézet*, júl. 20.
<https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/evfortulok-hu/a-hosok-halhatatlanok?highlight=WyJkdWdvdmljcyJd> (Letöltés: 2023. jan. 29.)
- ILLIK Péter (2023): *Kanizsa ostromai (1600, 1601) és a posztmodern történetírás*. Magyarságkutató Intézet, Budapest.
- Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára.
https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf (Letöltés: 2023. jan. 29.)
- LŐRINC László (2023): Mennyire jó a ChatGPT a történelmi mítoszok kiszűrésében? In: MARINOV Iván: *Urban legends*, jan. 28.
https://www.urbanlegends.hu/2023/01/openai-chatgpt-tortenelmi-mitoszok/?fbclid=IwAR1joA2-bki6fnxIWkIMiYZ33iuCeHMEwWXR_HwgdkjRCkgHGysnABMAAK4 (Letöltés: 2023. jan. 29.)
- NÉMETH Viktor (2022): Hogyan döntünk? ...és hogyan kellene? (Könyvismertetés) *Belügyi Szemle*, 70. évf. 1. sz., 201–206.
<http://real.mtak.hu/135946/1/KONYV-Nemeth-BelugyiSzemle2022.evi1.szam201-206.pdf> (Letöltés: 2023. jan. 29.)

Illik Péter: Az igazi Mao, avagy hogyan készül a történelmi narratíva?

- NORTON, Claire (2019): *Plural Pasts. Power, Identity and the Ottoman Sieges of Nagykanizsa Castle*. Routledge, London-New York, 107–117.
- PÁLOSFALVI Tamás (2012): Igazságos volt-e Mátyás király? *Korunk*, 23. évf. 3. sz. 21-26. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00578/pdf/EPA00458_korunk_2012_03_021-026.pdf (Letöltés: 2023. jan. 29.)

ABSTRACT

Illik, Péter

Mao, the Real Man, or how to make a historical narrative

The premise of the film *Mao, the Real Man* is that Mao Zedong had a brother. From this, it deduces from generally accepted facts the fabricated conclusion that Mao and Khrushchev knew each other personally and that their fight over a woman (a modern retelling of the Trojan myth) provided the context for the Cold War. This paper describes the plot of the film and the techniques it uses to make its assertions credible. It also presents ways, including methods and goals, to use the mockumentary as a teaching tool in the secondary school classroom. It takes a detour in the direction of postmodern historical theory and attempts to examine the issue of credibility and truth in history. This is of increasing relevancy as more and more historical films are released in Hungary, bringing the question of credibility to the forefront.

JEGYZETEK

- ¹ Az *igazi Mao*. Siklósi Szilveszter 1994-ben készült áldokumentumfilmje: https://hu.wikipedia.org/wiki/Az_igazi_Mao (Letöltés: 2023. jan. 29.)
- ² Az *igazi Mao*. Magyar dokumentumfilm: <https://port.hu/adatlap/film/tv/az-igazi-mao-az-igazi-mao/movie-1139> (Letöltés: 2023. jan. 29.)
- ³ Az *igazi Mao*. Siklósi Szilveszter 1994-ben készült áldokumentumfilmje: https://hu.wikipedia.org/wiki/Az_igazi_Mao (Letöltés: 2023. jan. 29.)
- ⁴ Az alapvető állításokra és további szakirodalomra vonatkozóan lásd: ILLIK Péter (2020): A történelem mint termék (Történeletfilozófia helyett). *Közös dolgaink*, máj. 9. <http://kozos-dolgaink.hu/tortenelem-mint-termek> (Letöltés: 2023. márc. 24.)
- ⁵ Itt alapvetően nem politikai megnevezésről van szó. A posztmodern szemszögéből mainstream történészek minősülnek a pozícióban, hatalomban lévő történészek, akik hagyományos alapon gondolkodnak a történettudománytól, a „tényeket” abszolútnak és objektívnek tekintve, érzelemmentes, objektivista nyelvezettel – saját meglátásuk szerint – az igaz múltat rekonstruálják, és olvasatukban, aki nem hozzájuk hasonlóan látja, az történelmet hamisít. Általában célnak jelölik meg a tabudöngetést, mítoszrombolást, és a köztudatban jelenlévő, szerintük hamis történelmi tudatot reprezentáló mítoszok szétosztatását.
- ⁶ PÁLOSFALVI Tamás (2012): Igazságos volt-e Mátyás király? *Korunk*, 23. évf. 3. sz. 21-26. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00578/pdf/EPA00458_korunk_2012_03_021-026.pdf (Letöltés: 2023. jan. 29.)
- ⁷ Például: NÉMETH Viktor (2022): Hogyan döntünk? ...és hogyan kellene? (Könyvismertetés) *Belügyi Szemle*, 70. évf. 1. sz., 201–206. <http://real.mtak.hu/135946/1/KONYV-Nemeth-BelugyiSzemle2022.evi1.szam201-206.pdf> (Letöltés: 2023. jan. 29.)
- ⁸ Itt felhasználtam egy megjelenés előtt álló írásom részletét: ILLIK Péter (2023): *Kanizsa ostromai (1600, 1601) és a posztmodern történetírás*. Magyarságkutató Intézet, Budapest.

Illik Péter: Az igazi Mao, avagy hogyan készül a történeti narratíva?

-
- ⁹ Vö. NORTON, Claire (2019): *Plural Pasts. Power, Identity and the Ottoman Sieges of Nagykanizsa Castle*. Routledge, London-New York, 107–117.
- ¹⁰ GYÁNI Gábor (2004): Történelem és regény: a történelmi regény. *Tiszatáj*, 58. évf. 4. sz. 86.
- ¹¹ LŐRINC László (2023): Mennyire jó a ChatGPT a történelmi mítoszok kiszűrésében? In: MARINOV Iván: *Urban legends*, jan. 28.
https://www.urbanlegends.hu/2023/01/openai-chatgpt-tortenelmi-mitoszok/?fbclid=IwAR1joA2-bki6fnxIWklMiYZ33iuCeHMEwWXR_HwgdkiRCkgHGysnABMAAK4 (Letöltés: 2023. jan. 29.)
- ¹² Erről bővebben: ILLIK Péter (2022a): II. Lajos és a disznó inkubátor, avagy mit hisz el a történész? *Magyarságkutató Intézet*, jún. 30.
<https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/evfortulok-hu/ii-lajos-es-a-diszno-inkubator-avagy-mit-hisz-el-a-tortenesz?highlight=WyJkdWdvdmljcyJd> (Letöltés: 2023. jan. 29.);
és ILLIK Péter (2022b): A hősök halhatatlanok. *Magyarságkutató Intézet*, júl. 20.
<https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/evfortulok-hu/a-hosok-halhatatlanok?highlight=WyJkdWdvdmljcyJd> (Letöltés: 2023. jan. 29.)
- ¹³ Gyáni Gábor fogalomhasználata: GYÁNI (2004) 86.
- ¹⁴ Például a 2020. évi NAT és KET.
- ¹⁵ Content and Language Integrated Learning. Bővebben: ILLIK Péter (2022): V mint vérbosszú, avagy filmelemzés CLIL-ben a középiskolai történelemórán. *Történelemtanítás, (LVII.) Új folyam XIII. évf.* 3-4. sz.
<https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2023/01/illik-peter-v-mint-verbosszu-avagy-filmelemzes-clil-ben-a-kozepiskolai-tortenelemoran-13-03-07/> (Letöltés: 2023. jan. 29.)
- ¹⁶ A koreai háború: https://hu.wikipedia.org/wiki/Koreai_h%C3%A1bor%C3%BA (Letöltés: 2023. jan. 29.)
- ¹⁷ Az alábbi kötet alapján tettem pár feldolgozási javaslatot: DALE, Liz – TANNER, Rosie (2012): *CLIL Activities*. Cambridge University Press.
- ¹⁸ DALE–TANNER (2012) 204.
- ¹⁹ DALE–TANNER (2012) 224.
- ²⁰ Lásd: Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára.
https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf (Letöltés: 2023. jan. 29.)